

СВЕТИ МЕСТА КРАЙ СЕЛО БАНИЧАН, ГОЦЕДЕЛЧЕВСКО
Димитрия Спасова

**HOLY PLACES IN THE VILLAGE OF BANICHAN, GOCE
DELCHEV MUNICIPALITY**
Dimitriya Spasova

University Research Center for Ancient European and Eastern Mediterranean
Cultures South-West University “Neofit Rilski” Blagoevgrad, Bulgaria

Source: THE BOUNDARIES OF CULTURAL STUDIES
(ГРАНИЦИТЕ НА КУЛТУРОЛОГИЯТА), pages 102-108
ISBN: 978-954-680-693-2

<http://www.satrae.swu.bg>

Университетско издателство „Неофит Рилски“
Neofit Rilski University Press

СВЕТИ МЕСТА КРАЙ СЕЛО БАНИЧАН, ГОЦЕДЕЛЧЕВСКО

Димитрия Спасова
Сдружение „Борей 2009”
Благоевград

Село Баничан е част от община Гоце Делчев. Разположено е на 5 км. северно от града, на главния път за Юндола и Предел. Преданието за основаването му започва с местността Марена, където е имало голямо селище, известно с минералните си извори и баните, дали наименованието му. Когато турците завладели региона, започнали да използват баните и да насилват жените. Затова хората скрили водата, като запушили изворите със сярера (необработена - бел. а.) вълна. След това се изселили. Най-заможните се преместили в Серско и основали селището Баница. По-бедните тръгнали на север и заселили Банско и Баня. Само трима не могли да се преместят, защото били куци. За да изберат място за ново селище, те натоварили на каруца голям камък и тръгнали на юг. Там, където паднал камъкът, щели да основат село. Камъкът паднал там, където днес е старият Баничан.¹

Баничан е известен в региона с християнските си храмове, общо шест на брой – два манастира и четири църкви, както и със запазените традиции. Именно те са обект на настоящия доклад, като акцентът е върху празниците, преданията и легендите, свързани с черковищата. Проучването им е важно, защото дава възможност да се направят изводи за генезиса на българските вярвания и обичаи (Янков 2003:47).

Светите места на Баничан са концентрирани главно край старото село. Там са църквата „Св. Атанас” и манастирите „Архангел Михаил” и „Успение Богородично”.

„Св. Атанас” се определя от информаторите като най-старото християнско средище в Баничан.² Разположено е в дъбова горичка и няма спомен от кога и защо се почита като свято. Преди да се построи храм, на това място е имало оградено с камъни оброчище, като от източната му страна олтарът се състоял единствено от икона и кръст.³ Според легендата, някога на „Св. Атанас” в жертва е принасяно еленче, което идвало само на празника.⁴ Подобно на разпространените предимно в Южна България легенди за доброволната еленска жертва, които имат тракийски произход и са свързани с древните митологични представи за елена като посредник между небето и земята, един път животното закъсняло, не го изчакали да почине и веднага го

¹ Инф. Румяна Джибова, 48 г. с. Баничан. Интересно е също така сведението, че имената на Банско, Баня, Баничан и Баница са с общ корен, защото където и да отидели, изселниците от селището при Марена запазвали името си.

² Инф. Костадин Медарев, 80 г. с. Баничан; Румяна Джибова, 48 г. с. Баничан.

³ Инф. Борис Медарев, 71 г., с. Баничан.

⁴ Инф. Тодорка Узунова, 76 г. Баничан.

заколили (Георгиева 1993:48-51, Марков 2003:64-65). След този случай елен вече не идва и хората започнали да избират сами животните за жертвоприношение.

Курбаните на „Св. Атанас” са два пъти в годината – през пролетта между 2 и 11 май и през есента преди Петковден. Не са обвързани с дните, на които Църквата чества Атанасовден. И в двата случая курбаните са в четвъртък, като през пролетта се принася в жертва агне, а през есента теле. Други празници, които местното население отбелязва на „Св. Атанас” са Гергьовден и Успение Богородично, на които задължително се приготвят семейни курбани. Сутрешната църковна служба на 6 май и 15 август се извършва в манастира „Успение Богородично”. Следобед хората се събират на „Св. Атанас”, където раздават пригответените вкъщи курбани.⁵

Курбанът, раздаван на Гергьовден е свързан с многовековната традиция на този празник да се приготвят общоселски трапези и е пример за запазването и практикуването на автентични народни обичаи в този регион и през ХХІ век. Характерното за Баничан изискване всяко семейство да заколи агне е типичен елемент от гергьовденските обичаи, активно практикувани по цялата етническа територия на страната през ХІХ и началото на ХХ век с подробно разработен обред, завършващ с празнично угощение на обща трапеза за цялото селище (Теодоров 1972: 81-100).

Голяма Богородица е другият важен празник в Баничан, на който задължително се коли курбан. Тогава е и общоселският събор. Както обобщава Ев. Теодоров: „Празникът „сбор” започвал не сутринта, когато по нищо не се познавало, че има празник, а едва следобед, когато всички се обличали празнично, писвали гайдите...” (Теодоров 1972:112) Сведенията на информаторите показват отново запазване на традиционното честване на сбора. Сутринта на празника във всяка къща задължително се коли агне. Месото му се изпича, а отделно се приготвя ориз. Едва следобед курбанът се поставя в голяма тепсия и се занася на „Св. Атанас”, където по традиция се събира цялото село. Раздава се за здраве, а празникът продължава с хора и веселие.⁶

Според разказите на баничанци манастирите „Архангел Михаил” и „Успение Богородично” и църквата „Св. Св. Константин и Елена” са изградени след съновидение.

„Архангел Михаил” е построен от Иван Гъзянов – най-заможният тогава човек в селото, като строителството завършва през 1864 г. Първоначално съновидения за издигането на храм посветен на Арх. Михаил има сестра му. Тя загражда с плет от върба определеното ѝ в съня място, за да го отдели и отбележи като свято. След нейната смърт, светиите „прихващат” самия дядо Иван и той решава да започне строеж. Намира строители, но сънува, че трябва да ги отпрати и да пазари майсторите, които след дни ще

⁵ Инф. Румяна Джибова, 48 г. с. Баничан.

⁶ Инф. Запряна Качарова, 71 г. с. Баничан.

завършат манастира „Св. Георги“ в Хаджидимово. Затова, според информаторите, двете църкви си приличат.⁷ Счита се също, че майсторите не са били християни, а мюсюлмани.⁸

Архангел Михаил се възприема като пазител на Баничан. Разказват се легенди за това как многократно е спасявал населението му от унищожение. В една от легендите неврокопският бей решава да запали селото. Разполага се край Баничан, за да изчака хората да се приберат по домовете си. Междувременно заспива и вижда в съня си конник на бял кон, облечен в златни одежди, който му казва: „Връщай се! Това село да не си го пипнал, иначе жив няма да си тръгнеш!“ Според друга легенда местни хора са видели как Арх. Михаил се бори с чумата край манастира „Успение Богородично“.⁹ Чумата върлувала в съседното село Лъжница и след това тръгнала към Баничан. Видели я да идва в образа на дребна, мръсна, грозна циганка с дълги рошави и сплъстени коси. Пресрещнал я Архангел Михаил и ѝ казва: „Връщай се, аз пазя това село.“ Чумата му отговорила: „Аз уморих толкова села, това няма да ми се опре!“ Започнала битка. От ноздрите и копитата на коня на Архангела хвърчали пламъци. Дълго време се борил с чумата, но не я е допуснал нито крачка напред. Информаторите вярват, че благодарение на него в Баничан няма поражения от чума.¹⁰

Манастирът „Успение Богородично“ е най-високо разположеният християнски храм в Баничан. Подобно на „Св. Атанас“ се намира в дъбова горичка. Според местното население, той е издигнат върху основите на манастирски комплекс, обитаван от четиридесет монаси. При нашествието на турците манастирът бил опожарен, но монасите успели да скрият в пещера, разположена в околността, златните си монашески одежди. От тогава стоят непокътнати и един ден ще бъдат открити.¹¹ Местната история на Манастира продължава през XIX век. В края на XIX век деветдесет годишната Цвята Серафимова започва да сънува глас, който я призовава да стане и да открие затрупаните християнски символи. Първоначално баба Цвята се противи, защото е сляпа, трудноподвижна и в напреднала възраст, но един ден събира момичета от селото, които и помагат да се изкачи на хълма и да намери кокален кръст и икона на Богородица.¹²

Построеният през 1902 година храм е с малки размери. През осемдесетте години на 20 век е разширен значително, а през 1992 година е осветен от неврокопския митрополит Пимен. Днес е важен християнски център в района и се определя от местните като „Пиринската Света гора“. Храмовият празник е на Рождество Богородично – 8 септември и се отбелязва с курбан. Наред с него, в манастира се извършват литургии на 15 август –

⁷ Инф. Костадин Медарев, 80 г. с. Баничан.

⁸ Инф. Румяна Джибова, 48 г. с. Баничан.

⁹ Инф. Румяна Джибова, 48 г. с. Баничан.

¹⁰ Инф. Румяна Джибова, 48 г. с. Баничан.

¹¹ Инф. Румяна Джибова, 48 г. с. Баничан.

¹² Инф. Запряна Качарова, 71 г. с. Баничан.

Успение Богородично и на 6 май – Гьргьовден. В навечерието на празниците Успение и Рождество Богородично всеки желаещ може да преспи в черквата за здраве. Освен християните, за здраве преспиват и мюсюлмани от съседните села. Според вярващите в тези нощи Света Богородица минава покрай спящите, за да ги благослови и излекува.

Известни са множество разкази за хора, които са намерили спасение в този храм или са усетили присъствието на Богородица. Жени, които дълги години не са имали деца са зачевали, след като са преспивали в храма и са принасяли в жертва агне. Местните също така са виждали Светицата – в миналото често, а сега в редки случаи. Част от хората са я виждали как слиза от небето с колесница.¹³ Овчари, пасли овцете си край храма, са чували как манастирът се отваря, без да има хора наоколо. Чували са също и песнопения, без да има черковна служба.

Лечебни свойства, според местното население има и водата от аязмото на манастира. До изворът е поставена икона на Богородица, на която вярващите оставят пари и палят свещи. Никой не взема оставените при извора монети. Счита се, че това е голям грях, защото на църковни места може само да се даде, но не се взима. Като доказателство за негативните последици от такова действие информаторите разказват за деца, които играли край извора и прибрали монетите. Когато се върнали вкъщи осакатели. Излекували се, веднага след като родителите им върнали взетите пари и ги измили с вода от аязмото.¹⁴

В непосредствена близост до манастира „Успение Богородично” е скалната група „Мъжът и жената”. Според легендата, някога мъжът и жената живели в село край Гъсковото гробе при хълма Марена. Един ден мъжът отишъл да изоре нива в местността Усоето. Жената останала вкъщи, за да приготви храна и се улисала в домакинската работа. Изморен и гладен, мъжът дълго я чакал и когато я видял да приближава се провикнал: „Толко да закъснееш, да се вкамениш дано!”¹⁵ Според друг вариант на легендата, преди жената да стигне до нивата, придошла река Туфча. Тъй като не могла да я премине, извикала мъжа на помощ. Той обаче бил изморен и не пожелал да помогне. Ядосана, жената го проклела: „Щом не ми помагаш, да се вкамениш!” Мъжът също я проклел: „Като ме кълнеш, да се вкамениш и ти!”¹⁶ Вкаменили се и двамата – от едната страна на реката мъжът, а от другата бременната жена, държаща пита над главата си и децата.

Скалният феномен е подобен на редица мегалитни комплекси, свързвани най-често с легенди за каменни сватби, наследили древнотракийските свети места и изразяващи древните митологични представи за свещения брак (Марков 2002:37-50). Най-интересният паметник

¹³ Инф. Румяна Джибова, 48 г. с. Баничан.

¹⁴ Инф. Годора Узунова, 71 г. с. Баничан.

¹⁵ Инф. Борис Медарев, 71 г. с. Баничан.

¹⁶ Инф. Румяна Джибова, 48 г. с. Баничан.

от този тип по долината на река Места е сватбата при село Осеново, която се вкаменила заради клетва. Скалният феномен „Мъжът и жената” също би могъл да се анализира в такава посока, тъй като се открояват ясно два езически символа – мъжкото и женското божество. Интересно е разположението му в непосредствена близост до „Успение Богородично”, подобно на Осеновската сватба, която е в близост до Митровица – тракийско светилище, на което се чества днес Димитровден (Марков 2006:378). Вероятно и тук става въпрос за културна приемственост, тъй като в народната вяра светите места никога не загубват своето значение.

Голяма част от празничните църковни литургии в Баничан се отслужват в църквата „Св. Св. Константин и Елена”, разположена в централната част на съвременното село. Мястото, на което е издигнат храмът е определено за свято отново след съновидение. Информаторите разказват за дядо Иван Качаров, който по поръка на светеца отишъл да разчисти въкъфа. Съвсем случайно намерил злато и го прибрал в дома си. Така нарушил една от най-стриктно спазваните народни забрани – да не се взима от въкъфските места. Счита се, че в следствие на това полудял. Вързал на Св. Костадин жезла, които биел вместо камбани преди празници. Когато започнало строителството на храма, дядо Иван зазидал имането в основите и отлял отгоре му кръст.¹⁷ По официални данни храмът е построен през 1989 г. Осветен е от митрополит Пимен през 1992 г. Храмовият празник е на 21 май – Костадиновден. Отбелязва се с черковна литургия.

Част от светите места на Баничан е също така църквата „Св. Петър”, разположена върху могила в подножието на хълма Боговица. Храмовият празник се отбелязва с тържествена литургия и курбан.¹⁸

Направеният преглед показва силна вяра, традиции и приемственост, свързани със светите места в с. Баничан. Култовата приемственост се изразява от една страна в разполагането на съвременните християнски храмове върху могили, стари основи или в близост до древнотракийски светилища. От друга страна приемственост се наблюдава в преданията и легендите. Типичен пример в това отношение е легендата за доброволната еленска жертва, корените на която се губят във вярванията на древните траки. Силната вяра в светите места спомага за запазването в Баничан и през XXI в. на автентични обичаи от празничната система. Тя се изразява също така и в продължаващата и днес сакрализация на границите на землището. Пример в това отношение е хълмът Боговица, на който преди години е бил поставен кръст, за да го маркира като свято място.

¹⁷ Инф. Запряна Качарова, 71 г. с. Баничан.

¹⁸ Инф. Румяна Джидова, 48 г. с. Баничан.

Цитирана литература

Георгиева 1993: Иваничка Георгиева. Българска народна митология. София. Наука и изкуство.

Марков 2007: Васил Марков. Културно наследство и приемственост. Наследството от древноезическите свети места в българската народна култура. Благоевград

Марков 2002: Васил Марков. Следите на бога. Благоевград.

Марков 2003: Васил Марков. Сакралното пространство от Западните Родопи и Пирин. В: Гоцев. А., Янков. А., Марков. В. Сакралното пространство в Древна Тракия. Благоевград

Теодоров 1972: Евгений Теодоров. Древнотракийско наследство в българския фолклор. София. Наука и изкуство.

Янков 2003: Ангел Янков. Старинни елементи от културното наследство на населението в Западните Родопи. В: Гоцев. А., Янков. А., Марков. В. Сакралното пространство в Древна Тракия. Благоевград.

Свети места в с. Баничан

1. Манастир „Успение Богородично”
2. Църква „Св. Атанас”
3. Манастир „Архангел Михаил”
4. Църква „Св. св. Константин и Елена”
5. Църква „Св. Петър”

HOLY PLACES IN THE VILLAGE OF BANICHAN, GOCE DELCHEV MUNICIPALITY

Dimitriya Spasova
Association "Borei 2009"

SUMMARY

This report is devoted to the holy places in the village of Banichan, Gotse Delchev municipality – the monasteries “Archangel Michael” and “Saint Mary” and the churches “St. Atanas”, “St Peter” and “Saints Constantine and Helena”. The legends of their construction are presented. The stress is also placed on the celebrations of the most important traditional feasts – St. George Day (06 May), St. Mary (15 August), and the sacrificial rites in May and October. In connection with the Monastery of the “St. Mary” is analyzed the rock phenomena “The Men and the Woman” which is one typical pre-Christian holy place.